

INDIVIDUALIZAM I INSTITUTI

VESELIN DRAŠKOVIĆ, Fakultet za pomorstvo u Kotoru

Apstrakt: U radu se komparativnom analizom odnosa individualizma i instituta pokušava verifikovati hipoteza o bitnim razlikama između ekonomskog modela zapadnog neoliberalizma i njegovih nekonzistentnih i vulgarizovanih tumačenja u teoriji i devijantnih primjena i manifestacija u postsocijalističkoj praksi.

Abstract: By means of comparative analysis of individualism and institute relations, the author tries to verify a hypothesis on important differences between the economic model of western neo-liberalism and its inconsistent and vulgarized interpretations in theory and deviant applications and manifestations in the post socialistic practice.

Ključne riječi: individualizam, instituti, ekonomski neoliberalizam, pseudo-liberali, postsocijalističke države.

Key words: individualism, institutes, economic neo-liberalism, pseudo-liberals, post socialistic countries.

UDC: 316.334.21.3(4-664); JEL clasification: B31, P30, P 37;

Original scientific paper; Recived: September 15, 2005

Uvodne napomene

Više puta smo pisali o dvostrukim standardima koje smo identifikovali u nekritičkom i jednostranom tumačenju (teorijska ravan) i odgovarajućoj (nedoslednoj – izraz R. Bukvića 2003, s. 114) primjeni neoliberalnog koncepta u post-socijalističkim državama tranzicije. Konstatovali smo na početku knjige “Svojina i privatizacija” (2005) i drugim mjestima da se radi o teorijskoj vulgarizaciji i praktičnim zloupotrebama razmatranog modela. Nijesmo primijetili da njegove pristalice bilo kad ističu primijetne negativnosti tog modela, raspoređene, kako nam se čini, na uopštenoj relaciji koju ćemo uslovno označiti kao “9d”:

- devijacije,
- deformacije,
- destruktivnost,
- diferenciranje,
- disproporcije,
- dominacija,
- diskriminacija (ljudskih i ekonomskih slo-

boda i prava),

- diktiranost i
- dualnost (primjena dvostrukih standarda).

Čak naprotiv, oni sve to arogantno zanemaruju i/ili pripisuju drugim uzrocima, zbog čega smo ih u kritikama nazvali alibi i pseudo-liberalima. Dalje, pisali smo o potrebi komplementarnosti ekonomskih sloboda i ekonomskih instituta (2005a), ukazujući na moguće puteve kojima se u sistemu tržišnog privređivanja može na zadovoljavajući način riješiti vječiti problem usklađivanja slobode izbora pojedinaca s kolektivnim interesima. Analizirali smo i neoliberalne osnove globalizacije (2002, ss. 39-43), ukazujući na raskorak između retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i realne prakse, koja navedeni princip krajnje surovo redukuje, jer se po potrebi lavira između korišćenja neoliberalizma (prema bogatoj manjini) i protekcionizma (prema siromašnoj većini). Pri tome, naravno, nijesmo zaobišli lucidnu analizu neoliberalizma koju krajnje kritički problematizuje N. Chomsky (1999, ss. 5-20).

Radi pravilnijeg razumijevanja i preciziranja sopstvenih pozicija navedenih u ovom radu, navešćemo nekoliko dodatnih metodoloških napomena:

a) Preferiramo kompromis individualnih i kolektivnih interesa, na kojem insirtiraju Milton i Rose Friedman (1996, ss. 19-25), kao i obavljanje ekonomskih aktivnosti u precizno definisanim i razvijenim institucionalnim uslovima koji ih određuju (D. North 1987, pp. 418-22);

b) Razlikujemo kolektivni interes od uopštenog izraza "vjera u jednakost", koji pominje V. Vukotić (2005, s. 14),

c) Ne podržavamo apriornu univerzalizaciju izraza "vjera u slobodu" (sinonim za individualizam) i "vjera u jednakost" (sinonima za kolektivizam), kao i njihovog isključivog i protivrječnog odnosa, iako nam je jasno metaforično značenje i poruka, što jednim dijelom i na određeni način opravdava distinkciju pomenutog autora (Ibid.). Ali, nameće nam se, pored ostalog, razmišljanje da bi "vjera u slobodu" trebalo obavezno da podrazumijeva jednakost individua u uživanju slobode, dok "vjera u jednakost" ne bi trebalo, per se, da isključuje uživanje slobode (samo se formalno ograničava ekskluzivnost pristupa, ali ne i jednakost). Dakle, smatramo da ne bi trebalo jedno drugo da isključuju samo po sebi. Pored toga, čini nam se da i prva i druga konstrukcija nijesu imuni od individualnih privilegija. U tom pogledu je indikativna je izjava D. Cvjetićanina (s kojom se slažemo) o nejednakosti postsocijalističkih tranzicijskih uslova "u kojima su jedino slobodni politički moćnici i njihovi favoriti" i "privredni miljenici partija na vlasti" (2004, ss. 125; 130). Ima mnogo primjera da se i bez kolektivizma (sinonima za socijalizam) guši individualizam ("vjera u slobodu"). Zato smatramo da je nekonzistentno i jednostrano razmatranje "diktature kolektiva u odnosu na pojedinca" (Ibid.) bez tretiranja istovjetne diktature u kapitalizmu (postojanje jake države), kao i bez analize mogućeg postojanja diktature pojedinaca u odnosu na kolektiv u uslovima postsocijalističke tranzicije kao "puta u kapitalizam" (diskutabilan izraz ekonomskih pseudo-liberala, jer se, pored ostalog, može govoriti i o

mješovitom društvu i mješovitoj ekonomiji);

d) Nije opravdano poistovjećivanje "institucionalnog inženjeringa" (kasnije ćemo objasniti njegovo pogrešno tretiranje kao "ključne kočnice tranzicije") sa "vrstom kolektivizma" (Ibid.), posebno ne s aspekta slijeda misli istog autora, koji kolektivizam povezuje sa socijalizmom ("lažnim individualizmom" – Ibid., s. 13). Naime, poznato je da su u socijalizmu ekonomski instituti bili nerazvijeni i ignorisani (naročito svojina i tržište), a u postsocijalizmu su tek u povoju (institucionalni vakuum), što znači da se u navedenom smislu nikako ne može dovoditi u vezu kolektivizam s institucionalnim inženjeringom. Naš dodatni argumenat je što su instituti najrazvijeniji upravo u kapitalizmu kao carstvu "istinskog individualizma", tako da je nelogičnost navedenog poistovjećivanja očigledna. Nije dobro kada sve što liči na "pravila igre", kojih se svi moraju pridržavati, asocira na kolektivizam, shvaćen u sinonimnom smislu u kojem ga tretira pomenuti autor.

1. Neoliberalni model - između mita i stvarnosti

Smatra se da je neoliberalna paradigma preuzeta iz radova F. Hayeka, M. Friedmana i kasnijih publikacija OECD, GATT, IMF, World Bank i sl. Poseban impuls navedeni model dobio je u periodu 70-ih godina, kada su zapadne zemlje uložile pojačane napore za neutralisanje tzv. „novog međunarodnog ekonomskog poretka“, koji su pokušale uspostaviti novooslobođene zemlje u cilju pravednije preraspodjele resursa u korist tzv. „periferije“. Kriza „države blagostanja“ takođe je odigrala značajnu ulogu u forsiranju neoliberalnog modela. Posljednje decenije prošlog vijeka, postsocijalističke zemlje su mahom koristile recepte tzv. „Washingtonskog konsenzusa“¹ radi brzog rušenja starih i uspostavljanja novih kapitalističkih instituta, od kojih se očekivala efikasnost. Među tim receptima ističu se liberalizacija, deregulacija, privatizacija.

¹ Vidi šire u: K. Josifidis 2005, ss.149-51.

Neoliberalni ekonomski model se, prema našem mišljenju, teorijski i praktično zasniva na sljedećim dominantnim karakteristikama:

- ❑ akcentuje se stroga *homogenizacija* mehanizama državnog regulisanja (posebno monetarnih i fiskalnih) zemalja koje forsiraju globalizaciju,
- ❑ apsolutizuje se *tržište*³ kao „jednakost mogućnosti“ (M. & R. Friedman 1996, s. 168), odnosno jedinstveni i svemoćni regulativni mehanizam formiranja cijena,
- ❑ nacionalna država i privreda se tretiraju kao *odumiruće kategorije* koje treba što prije prevazići; u tom smislu, predlaže se *politika otvorene privrede*, koja navodno najviše pogoduje ostvarenju ekonomskog rasta (J. Sachs i A. Warner 1996),
- ❑ pojačavaju se mjere *liberalizacije* u raznim oblastima, a posebno u finansijskoj i spoljnotrgovinskoj sferi,
- ❑ forsira se *privatizacija* (i u tom smislu specifikacija i zaštita svojinskih prava),
- ❑ propagira se i djelimično sprovodi *deregulacija*, ali se državno regulisanje u privredno razvijenim zemljama uglavnom reformiše i fleksibilno prilagođava zahtjevima biznisa, posebno u dijelu fiskalnog i antiinflacionog makroekonomskog regulisanja,
- ❑ održava se i pomaže *dominacija konkurentne sposobnosti* centara svjetske privrede, jer se smatra da su globalna konkurentnost i kompetentnost glavni temelji uspjeha,
- ❑ formiraju se *novi regulativni (institucionalni) mehanizmi* globalne ekonomije,
- ❑ konstatno se *kontrolišu i eksploatišu* privreda perifernih zemalja;
- ❑ *potcjenjuju* se tuđe kulture, istorijske tradicije i nasleđe, a *nameće* se zapadni obrazac života, itd.

Nevedeni model redukovano, ali korektno elaborira K. Josifidis (2005, s. 146), fokusirajući ga na *četiri ključna područja*: a) smanjivanje barijera u međunarodnoj trgovini i tokovima

3 Vjera u neoliberalne recepte uzdiže se do mita i pretvara u kult koji trasira i širi puteve globalizacije misije: „Sada i u predvidljivoj budućnosti jedinstvena svjetska civilizacija biće vladajuća ekonomska kultura svjetskog tržišta“ (Foreign Affairs, July-Avgust 1996, p. 45).

kapitala, b) reformisanje javnih finansija, c) promjena karaktera državne intervencije i d) rastuća uloga privatnog sektora i njegove različite forme međusobnih veza s javnim sektorom.

Smatramo da je jedno neoliberalni ekonomski model, a sasvim nešto drugo način njegovog tumačenja i propagiranja od strane pojedinih ekonomskih i svojinskih postsocijalističkih *reformatora*, i posebno njegova surova, nekritička, radikalna, neselektivna i brzometna *“šok terapijska”* primjena u uslovima neodgovarajuće mikroekonomske i neizgrađene postsocijalističke institucionalne sredine. Činjenice ubjedljivo govore da su neoliberalne ideje u postsocijalističkim zemljama daleko više propagirane, nego što su dosledno sprovedene (osim onih najrigidnijih), pa se ta distinkcija mora imati u vidu pri ocjeni stvarnih mogućnosti i uspjehnosti eventualne primjene originalnog neoliberalnog ekonomskog modela. Nije zanemarljivo da se postsocijalistički ambijent formalno i suštinski, po svim uslovima (posebno razvojnim institucionalnim), veoma razlikuje od uslova u kojima je nastala, razvijala se i dokazivala neoliberalna ekonomska misao. Na taj način, naša kritika je prvenstveno usmjerena na vulgarizaciju neoliberalnog modela, a ne na taj model *per se*.

U razmatranju navedenog modela potrebno je razlikovati njegova ključna teorijska uporišta od realne prakse i politike primjene, jer se oni izuzetno mnogo razlikuju, na čemu i N. Chomsky insistira (1999, s.19). Prvenstveno zbog *dvojnih standarda* koje primjenjuju a) razvijene zemlje (kod globalizacije), koje druge rigorozno uslovljavaju s doslednim forsiranjem radikalnih varijanti svojih preporuka, a za sebe ih ne smatraju obavezujućim, nego se koriste „kada god zatreba“⁴, i b) postsocija-

4 „Doktrina slobodnog tržišta se pojavljuje u dva vida. Prvi je onaj zvanični koji se nameće nezaštićenima. Drugi je onaj koji bismo mogli nazvati, stvarno postojećom doktrinom slobodnog tržišta’ koja glasi: tržišna disciplina je zdrava za tebe, ali nije za mene, osim ako će mi doneti privremenu prednost“ (N. Čomski 1999, ss. 39-40)... Drugim riječima, „za tebe tržišna disciplina važi, a za mene ne važi, osim u slučaju da ,igralište’ naginje na moju stranu“ (Ibid., s. 77). Čak i časopis poslovnih krugova SAD „Fortune“ priznaje da „kada američki biznis priča o kapitalizmu, ima u vidu slobodno tržište kod svih, osim kod sebe“ (25. 05. 1998, p. 25).

listički reformisti (kod tranzicije), čija ćemo shvatanja analizirati u nastavku izlaganja.

Neoliberalni model globalizacije pretpostavlja *eksternalizaciju* nepovoljnih operacija, sopstvenih troškova, kriza, teškoća i problema. Nezaposlenost se smanjuje na račun emigracije i smanjenja imigracije, nedostatak unutrašnjeg tržišta prodaje kompenzuje se izvozom, istrošenost ili nedostatak sopstvenih resursa kompenzuje se uvozom, nedostatak investicionih rješenja nadoknađuje se izvozom kapitala, itd. (L. Oxelheim 1996, p. 34).

Primjena neoliberalnog modela u zemljama tranzicije dovela je do propagirane slobode i bogaćenja manjine, ali i posljedičnog redukovanja ekonomskog izbora i siromašenja većine. Umjesto da dovede do razvojnih inovacija i kreacija, dovela je do kriznih imitacija i improvizacija, koje su generisale dugačak spisak kočionog mehanizma (vidi šire u: V. Drašković 2002, ss. 114-6). Bez obzira na objektivno dejstvo mnogih drugih negativnih faktora uticaja, ne može se izbjeći označavanje neoliberalnih recepata i načina njihove primjene kao jednog od osnovnih vinovnika neuspjeha postsocijalističkih reformi. Uloga neoliberalnih „reformatora“ je bila značajna i apologetska. Posebno bi naglasili neprimjerno forsiranje „šok terapije“ (jer razvoj ne priznaje skokovitost), uz prateće neuvažavanje sopstvene multivrijednosne specifikke i teleološku zamjenu ciljeva (efikasnost, ekonomski rast, izlazak iz krize) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, institucionalizacija, stabilizacija).

Pored toga, čini se da su socijalistička utopija i stare dogme samo zamijenjene novom utopijom i novim dogmama. Diktat države je zamijenjen diktatom „novih preduzetnika“ (novokomponovanih bogataša). Ostao je, dakle, isti, dominantan i retrogradan zahtjev vremena – bogaćenje po svaku cijenu. Od starih vremena preuzete su parole, obećanja, dominacija politike nad ekonomijom, reprodukcija krize, reformska apologetika i palijativnost.

Neoliberalna *mitologija* nije slučajno izabrana, jer tržišna formula djeluje mesijanski na izazivanje vjere stanovništva u više slobode,

privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije, efikasnosti i sl. Kao da se zaboravilo (ili namjerno zanemarilo) da je svaka mitologija u principu iracionalna, dok ekonomija pretpostavlja racionalno ponašanje. Ali, nijesu zanemarljiva pitanja: u čiju je korist išlo nekontrolisano i neoliberalno „oslobađanje ekonomije“ i ko je ograničavao ekonomske slobode? Odgovor je svima poznat, jer su formirane nove privilegovane elite, koje za ekonomske pseudo-liberale jednostavno predstavljaju tabu temu. Zbog navedene nedodirljivosti suštinskih problema, njihovo teoretisanje se uglavnom vrtilo u apstraktnom i začaranom krugu: individualizam – slobode – tržište – konkurencija – privatna svojina – prirodno stanje. Umjesto da objasne logiku začaranog kruga krizne prakse, kojoj su bitno doprinijeli, pseudo-liberalni ekonomisti objašnjavaju manje ili više poznate teorijske konstrukcije, dopadljive i primamnjive, ali daleke od stvarnosti. Poznati ekonomski autoriteti otvoreno priznaju da ako uopšte u ekonomiji ima tajni, onda one nijesu ni u tržištu, ni u privatnoj svojini, nego u konkurenciji (misli se valjda i na njeno narušavanje - prim. V. D.). Kako se čini, tu baš i nema nikakve tajne, nego se radi o vječitom problemu koji se naziva – monopoli, kojima se u praksi konstantno narušavaju sve elementi iz navedenog apstraktnog začaranog kruga.

2. Vulgarizacija neoliberalnog modela metodom dvojnih standarda

Nikad nijesmo kritikovali poznate i nesporne argumente koji idu u prilog realnoj, poželjnoj i korisnoj liberalizaciji, koja podrazumijeva širenje tržišta i zdrave konkurencije, rast privatnog sektora kao masovnog fenomena i društveno zdravog preduzetništva, realokaciju resursa na najracionalnije alternativne upotrebe, usvajanje najnovijih tehnologija, ekonomiju obima, porast produktivnosti i efikasnosti i sl., uz prateću stabilizaciju, razvijanje institucionalnog poretka i vladavine prava. Već smo se izjasnili (2005, s. 216) da *izvorna* neoliberalna ekonomska doktrina kao pozitivna ekonomska teorija, sama po sebi ne

sadrži ništa loše (čak naprotiv), jer pretpostavlja konkretne uslove i ograničenja, a zasniva se na određenim pretpostavkama, razmišljanjima i preporukama koje su korisne u određenim uslovima, selektivnoj primjeni i sl.

Međutim, jedno su teorijski postulati, uslovi u kojima se sprovodio, kao i rezultati neoliberalnog modela u razvijenim zapadnim privredama, a nešto sasvim drugo globalne posljedice⁵, a posebno načini njegove vulgarizovane primjene u postsocijalističkim privredama, u kojima dominiraju niske stope privrednog rasta, kriza, siromašenje, socijalno raslojavanje, nezaposlenost, itd. Zbog svega toga, u svijetu raste interes za multidisciplinarnim pristupima i komparativnim analizama mogućnosti kombinovanja cjelovitih razvojnih modela (P. Hall, D. Soskice 2001).

Jedno je uređena, efikasna, fleksibilna i jaka (itekako) kapitalistička država, a drugo *urušena* i *“grabeška”* postsocijalistička država, kojoj je skoro sve izmaklo kontroli, pa je nejasno da li je uopšte moguće neko dodatno njeno minimiziranje (tuv. “mini država”), ili je, prema našem mišljenju, očigledna potreba njenog funkcionalnog i selektivnog jačanja u nespornim segmentima koji priznaju čak i radikalni ekonomski liberali. Dominirajući cilj kapitalističke države je, smatra Nobelovac D. North, izgradnja takve institucionalne strukture, prvenstveno strukture prava svojine, pomoću koje se dostiže maksimizacija dohoda (*društveno blagostanje*) i visok stepen *sloboda* (preko minimizacije troškova za specifikaciju i zaštitu prava svojine – 1981, p. 32).

I pored svih priča o individualizmu i slabljenju ekonomske uloge države, kao i preporuka drugima da istrajavaju na tome, u praksi razvijenih zapadnih zemalja primijetni

⁵ Finansijska kriza (1997-1999) i ekonomska kriza (2001-2003) ponovo su aktualizovali potrebu preispitivanja neoliberalne doktrine, jer su otkrili mnoge nove probleme i protivrječnosti koje je prouzrokovala njena primjena. Zaduženost se enormno uvećava na opštem planu, predstavlja veliko opterećenje za privredu većine država i pogoršava perspektive ekonomskih djelatnosti i odgovarajućeg rasta i razvoja. Trajno su poremećene osnovne makroekonomske proporcije u vodećim kapitalističkim zemljama, između proizvodnje i potrošnje, investicija i štednje, realnih i finansijskih tokova, dok npr. u SAD spoljnotrgovinski deficiti stalno rastu.

su sasvim drugi procesi. Smanjuju se neke državne funkcije u pogledu socijalne zaštite stanovništva, kontrole spoljne trgovine i uticaja na nacionalnu konjunkturu, ali učešće budžeta u GDP ostaje isto ili se povećava, značajno raste uloga države u povećanju konkurentne sposobnosti domaćih preduzetnika na stranom tržištu, razvoju infrastrukture, nauke, sredstava veze, skupljanju informacija, osavremenjavanju i prilagođavanju poreskog sistema i sl. Raste broj ekoloških, sanitarnih, tehničkih i drugih normi i standarda koje država uvodi u okviru svoje strukturne politike, ograničenja imigracione radne snage su sve veća, itd. Zato se prije može govoriti o reformi instituta državnog regulisanja, nego o deregulisanju. Mnoge velike firme i transnacionalne korporacije (TNK) svoje postojanje duguju velikim društvenim subvencijama i drugim mjerama vlade, talasi protekcionizma su sve jači, državno miješanje u lokalno tržište sve je ekstremnije, a nije strano ni podružljavanje gubitaka pojedinih kompanija. Strategijska interakcija između TNK i vlada je realnost, pa mnoge firme koje sebe nazivaju „privatnim“ velikim dijelom zavise od vladine zaštite i subvencija (B. Davis 1997, p. 12). Državno regulisanje je pod velikim pritiskom imperativa finansiranja trke u naoružanju, rješavanja ekoloških problema, održavanja međunarodne konkurentnosti i reorganizacije organizaciono-upravljačkih poluga privrede i forsiranju stvaralaštva (P. Drucker 1998, p. 17).

Jedno je *“eksploatatorski pristup”* državi, sa tzv. “neravnomjernom raspodjelom potencijala prisile” koju pominje D. North, kojom se “maksimizuje dohodak koji se nalazi u vlasništvu grupe ljudi, nezavisno od toga kako to utiče na blagostanje društva u cjelini (1981, p. 22). Sasvim drugo je *“ugovorni” institucionalni pristup* sa dogovorenom ravnomjernom raspodjelom državne prisile (vidi šire u: V. Drašković 1997, ss. 68-74). Čini nam se da se prvi pristup nazire u praksi većine postsocijalističkih zemalja, a drugi u praksi privredno razvijenih zapadnih zemalja.

Jedno je neoliberalni ekonomski model, a drugo njegovo supstituisanje retorikom, vađenje pojedinih njegovih elemenata iz kontek-

sta, selektivna primjena i forsiranje tih elemenata, koja je dovela do zloupotreba u teoriji i praksi i sl.

Jedno je retorika a sasvim drugo praksa, tako da je pitanje koliko su realno liberalni i oni najliberalniji privredni sistemi (koji se makar tako propagiraju i deklariraju). U tom smislu, izraz M. Friedmana (1988) "*prevaziđeni liberalizam*" ne doživljavamo i ne interpretiramo u bukvalnom smislu riječi, kao eventualno osporavanje poštenje, ali u praksi dovoljno izbjegavane ideje realnog ekonomskog liberalizma, za koju se i sami zalazemo, u najopštijem smislu i u granicama objektivnih uslova i ograničenja, nego kao njegovo neopravdano i nepotrebno idealisanje i apsolutizovanje, koje se često graniči sa kulturnim vulgari-zovanjem, a ponekad ima interesnu pozadinu.

Čini nam se da nijesmo usamljeni u rezonovanju o postojanju *dvojnih aršina*, jer to i mnogi drugi autori na razne načine primjećuju i konstatuju, posebno N. Shomsky. Tako npr. K. Josifidis (Ibid., s. 147) s aspekta globalizacije primjećuje da "dvostruki standardi u svetskoj ekonomiji ne idu u prilog afirmaciji filozofije i prakse neoliberalizma i izazivaju podozrenje u ekonomski slabije razvijenim privredama". Naravno, smatramo da oni ne izazivaju samo podozrenje, nego mnogo više od toga.

Možda je najbolji dokaz za odsustvo nespornih neoliberalnih ekonomskih vrijednosti i elemenata odgovarajućeg modela u post-socijalističkim privredama njihov realni *deficit i supstituisanje* svakojakim oblicima nedržavnih monopola i neformalnih instituta tipa "jatačka ekonomija", "prihvatacija", negativna selekcija kadrova, sociopatološki kočioni mehanizam, diktat novokomponovanih bogataša, protekcionizam prema sopstvenom narodu i sl. (vidi šire u: V. Drašković 2005), zatim velika ovlašćenja pojedinaca, "*retorička fasada*" i kolektivistička neformalna pravila (S. Pejović 2002, ss. 10-2).

3. Pseudo-liberalno tumačenje odnosa individualizam-institucionalizam

Sinergističko dejstvo i efikasnost ekonomskih instituta mogući su samo u uslovima do-

minacije ekonomskih sloboda i efikasnih vlasnika kao masovne pojave. Zar nijesu dobar i dovoljan indikator paradoksalni i negativni rezultati navodne "masovne vaučerske privatizacije", u kojoj su se nepravedno i privilegovano formirali i obogatili rijetki individualni svojinski vlasnici (među kojima su se posebno istakli i pojedini "reformatori")? Zar su suženi privatni sektor i relativno mali broj efikasnih vlasnika (preduzetnika, koji u značajnom stepenu i dalje zasnivaju svoju djelatnost na neregularnim osnovama – vidi npr u: V. Drašković 2005, s. 113) odgovarajući simboli za propagiranu i nominovanu *masovnost*? Zar dužina i dubina krize, sa svim pratećim i pogubnim manifestacijama, nije dovoljna opomena da nešto nije u redu, da treba mijenjati "*razvojni*" model? Zar formulu efikasnog ekonomskog razvoja ne treba, pored ostalog, tražiti u ekonomiji? I ko to u postsocijalističkim državama sprečava ekonomske slobode i individualizam, kad nema ni kolektivizma, ni instituta (ili ih ima simbolično, u rekombinovanim oblicima)?

Palijativni pokušaji (i njihova objektivna realizacija) primjene krajnje selektivnog i parcijalnog *institucionalnog monizma* predstavljaju redukciju kompletnog ekonomskog ponašanja - od obavljanja ekonomskih djelatnosti, preko konkurisanja do motivacije i zaposlenosti. Netržišno i nasilno odvajanje stanovništva od svojine predstavnja njegovo faktičko odvajanje od ekonomskih sloboda i posljedično gušenje individualizma Institucionalni monizam pogoduje stvaranju monopola. On se dobro uklapa u teorijsko vulgari-zovanje neoliberalnog ekonomskog modela, koje predstavlja namjerno smišljenu institucionalnu improvizaciju i imitaciju, koja je upravo izazvala sve ovo što se desilo većini postsocijalističkih privreda i njihovim ekonomskim subjektima. Na žalost, institucionalni improvizatori i imitatori istrajavaju i dalje na svojim "*receptima*", kojima se štiti poredak neefikasnog začaranog imitacionog kruga, u kojem se paralelno uvećavaju ukupna šteta za društvo i marginalna korist za "*sposobne*" individualce. Slično poznatim i jednostavnim grafičkim ekonomskim modelima koje i studenti dobro razumiju. Više puta

smo isticali da nije sporno da je institucionalni sinergizam jedini pravi, mogući i dokazani uslov i prioritet ekonomskog razvoja, zasnovanog na realnim (a ne retoričkim) ekonomskim slobodama, zaštićenim pravima svojine i ugovorima, preduzetništvu i zdravoj tržišnoj konkurenciji.

Nećemo ponavljati pitanja koja smo već uputili pseudo-liberalnim ekonomistima (vidi u: V. Drašković 2005, 2005a), na koja još nijesmo dobili odgovor. Umjesto odgovora, oni vjerovano uživaju u svom maglovitom brlogu, bez želje da se iscrpljuju analizom jasnih činjenica i njihovih uzročno-posljedičnih veza, koja bi pokazala paradoksalnost njihovih preporuka. Očigledno je da su se opredijelili za sigurnija i primamljivija "nova" teorijska tumačenja starih misli klasika ekonomskog liberalizma, kojima (po ko zna koji put) dokazuju svoju navodnu privrženost izvornom ekonomskom liberalizmu (kao recept za narod), koji je ne samo u njihovoj teorijskoj interpretaciji, nego i u njihovim praktičnim aranžmanima paradoksalno ekstreman (evidentno monopolski orijentisan, ali ogrnut providnim plaštom i parolom individualizma).

Birati između a) nekritičkog zalaganja za individualizam (ili preciznije: apsolutizovanja vulgarizovanog *ekonomskog liberalizma*, kakav odavno ne postoji u razvijenim državama tržišne ekonomije) i b) *institucionalizma* (odnosno institucionalizovanog liberalnog ekonomskog ambijenta, u kojem se kvalitetno ispoljavaju i realizuju individualna prava i ekonomske slobode), znači birati između jednostranog podgrijavanja primitivne kvazi-liberalne ekonomske mistike i naučno dokazanih stimulatora i pokazatelja ekonomskog rasta i razvoja. Izbor nije težak, naučne i praktične dileme faktički su riješene, ali su, ipak, potrebna argumentovana objašnjenja. Propagiraju se i veličaju privatni interesi, privatna svojina, privatna inicijativa, ekonomske slobode i sl. – koji su u praksi dostupni samo uskom krugu ljudi, zahvaljujući očiglednoj nejednakosti uslova i pristupa resursima (postojanje monopola, privilegija, netržišnih načina sticanja bogatstva i sl.). Ne primjećuje se redukcija ekonomskih sloboda i individua-

lizma, niti nasilje nad političkim, socijalnim, pravnim, etičkim i ekonomskim interesima građana. Zato i upotrebljavamo izraz *ekonomski klototizam*, kojim označavamo prodavanje magle narodu od strane pseudo-liberalnih ekonomista, što suštinski znači vulgarizovanje neoliberalnog ekonomskog modela. U tom smislu ćemo navesti nekoliko dodatnih objašnjenja.

Prvo, isključivo i apsolutističko zalaganje za čisti individualizam zaboravlja ili zanemaruje notornu činjenicu da ekonomska prinuda u principu ne mora da potiče, a u stvarnosti i ne potiče uvijek i obavezno od državnog, nego (često mnogo više) i od individualnog izvora. U tom smislu, Lj. Madžar pravilno primjećuje da "postoje mnogo obilniji potencijalni tokovi nasilja i prinude koji spontano izviru iz decentralizovanih izvora u dobro poznatom hobsovskom okruženju" (2005, s. 21). Pored ostalog, zar iskustva postsocijalističke tranzicije nijesu dovoljan primjer za to? Postsocijalistički svijet se poslije neuspjelog socijalističkog projekta ponovo našao u fazi *ekonomskog eksperimentisanja*. I u socijalizmu su (vjerovatno dobre) ideje vodili pogrešni ljudi, individualci, samo pod okriljem državne politike i monolitne partije. Moglo bi se itekako i ponovo raspravljati o uticaju (značaju) individualizma u kolektivizmu. Pojedinci su koncipirali kolektivističke osnove i ideje koje su indoktrinirane mase bezrezervno podržavale, na mitinzi-ma, partijskim sastancima i u praksi. Postsocijalistički neoreformatori su takođe individualci, zaklonjeni iza partijskih i/ili naučnih titula, koji su koncipirali nazovi individualističke osnove, koje bi trebalo da važe za sve, ali važe i odgovaraju, kako izgleda, jedino i/ili najviše njima – kreatorima kvazi-individualizma (vulgarnog neoliberalizma), predstavnicima nomenklatura vlasti i njihovim lobistima.

Drugo, nije zanemarljiv ni moralni aspekt problema, koji mnogi i ne pominju, ili ga pominju nekako uzgred, u apstraktnom smislu, bez povezivanja s praktičnim ponašanjima i fenomenima (rent seeking i netržišni oblici bogaćenja, posljedična pauperizacija i raslojavanje stanovništva, kvazi-preduzetništvo, itd.). Nobelovac D. Nort navodi da se instituti

upravo i sastoje iz skupa ograničenja u obliku pravila i propisa, skupa procedura za prepoznavanje od pravila i propisa i skupa *moralnih normi ponašanja*, u čijim granicama treba da se utvrđuju mehanizmi formiranja pravila i propisa, kao i mehanizmi za vršenje prinude. (1984, p. 8). Sjetimo se i riječi Gerarda F. Cavanagha da ni jedan ljudski institut ne može dugo egzistirati bez postojane saglasnosti o tome šta je etički ispravno, a šta pogrešno. Bježanje od istine, realne ekonomske stvarnosti i suštine problema, u vode jalovog teoretisanja i apstraktnog citiranja klasika ekonomskog liberalizma, veoma je blizu apologetici.

Treće, postojanje vladavine prava, ekonomskih funkcija države⁶ i ostalih ekonomskih instituta kao individualnih ograničenja je dokazana potreba zaštite pravnog poretka, ugovora i svojinskih prava, koja uopšte ne ukida niti redukuje pojavne oblike ispoljavanja ekonomskog individualizma, nego naprotiv, ona širi horizonte njegovog manifestovanja. Drugim riječima, postojanje savremenih, razvijenih, fleksibilnih i efikasnih ekonomskih instituta nije pokazatelj ekonomske neslobode, haosa i destrukcije, nego upravo predstavlja osnovni uslov za razvijanje ekonomskih sloboda, demokratije, ekonomskih djelatnosti i stabilnih privrednih odnosa. U tom smislu, K. Josifidis pravilno ističe «dizajniranje i uspostavljanje institucija i prakse temeljene i rukovođene posredstvom tržišta» kao prvi od nekoliko ključnih strukturnih elemenata neoliberalnog koncepta, koji je vjerovatno uslov za «pospješivanje kulture individualizma putem tržišnog ponašanja svih društvenih klasa» (2005, s. 145). Dakle, smatramo da navedeni autor insistira na individualizmu svih, što je razumljivo, logično i sasvim prihvatljivo, u skladu s iskustvima razvijenih zapadnih privreda, a ne nikako na individualizmu rijetkih, povlašćenih, privilegovanih, netržišno selektovanih i sl., koji karakteriše praksu postsocijalističkih zemalja i koji, kako nam se čini, prećutno zanemaruju pojedini ekonomisti pseudo-liberali.

Četvrto, nije moguće u većem stepenu ostvariti individualne ekonomske slobode u

uslovima haosa, apatije, dominacije raznih elemenata monopolske vlasti (*monopoly power*) i drugih oblika tržišnih ograničenja (*externalities, government controls, market failures, asymmetric information*). Zaštita svojinskih prava i pravni sistem su osnov za razvoj ekonomskih sloboda, pravilno konstatuje V. Vukotić (2003, s. 12), što smo uvijek isticali. Za realizaciju individualnih ekonomskih sloboda potreban uslov je, pored infrastrukturne razvijenosti i ostalih uslova, postepeno izgrađivanje institucionalnog ambijenta, demokratskog privrednog i pravnog poretka, koji je u mogućnosti da marginalizuje dejstvo bilo kakvih monopola, odnosa ekonomske dominacije i subordinacije, privilegija i netržišnih oblika prisvajanja. Podsjetimo da u društvu postoje «*sile efikasnosti*» (tehnički progres, inovacije, otkriće novih tržišta, pojava novih proizvoda i sl), koje pozitivno djeluju na dinamiku svojinskih odnosa, i «*redistributivne sile*», koje nastoje da izvrše redistribuciju prava svojine u svoju korist⁷. U evoluciji društva se odvija evolucija prava svojine koja je determinisana dinamičkim procesom uzajamnog djelovanja (borbe) sila efikasnosti i sila redistribucije. Pošto je fundamentalni liberalni princip da se restrikcije *slobode* moraju opravdati, kako navodi K. Josifidis (2005, s. 144), postavlja se pitanje: da li se uopšte mogu i na koji način se mogu opravdati neslobode ogromne većine naroda nastale, pored ostalog, i izraženom neselektivnom primjenom pojedinih mjera neoliberalnog ekonomskog modela u postsocijalističkim zemljama? Primjena (često rigidnih) neoliberalnih makroekonomskih recepata razvijenih zemalja u uslovima neodgovarajuće postsocijalističke mikroekonomske sredine i posebno nerazvijene institucionalne sredine dovela je do katastrofalnih posljedica, čije razmatranje nije predmet ove teme.

Peto, često dolazi do svjesne i nekritičke zamjene teza, pa se opravdana kritika netrži-

⁶ Bez obzira na tzv. "potržištavanje država" koje je evidentno, o čemu smo odavno pisali (1995).

⁷ Smatra se da se interesno-svojinska preraspodjela nacionalnih resursa u postsocijalističkim zemljama obavljala na dva dominantna načina u korist birokratsko-lobističke nomenklature: dinamičkom profitno orijentisanom motivacijom (*profit-seeking*) i statičnom rentno orijentisanom motivacijom (*rent-seeking*) – prema: V. Drašković 2005, s. 96.

šnih načina bogaćenja doživljava kao kritika tržišnog kapitalizma, što svakako nije isto. U većini post-socijalističkih zemalja nije uopšte ni bilo toga toliko propagiranog konkurentnog tržišnog kapitalizma, nego su dominirali povlašćeni monopoli i njima odgovarajući grabeški oblici bogaćenja. Da li je u pojedinim državama sada bolje stanje? najbolji odgovor na to pitanje je konstatacija brojnih deficita i suficita tamo gdje ne treba da postoje. Ne može se navedeno netržišno ekonomsko ponašanje nikako zaviti u oblandu neoliberalnog ekonomskog modela, u kojem su tržište i konkurencija, sa specificiranim i zaštićenim pravima svojine, fleksibilnim i efikasnim državnim regulisanjem osnovni ekonomski instituti koji usmjeravaju privređivanje. Umjesto tržišta i konkurencije, u postsocijalističkim zemljama su dominirali njihovi supstituti, rekombinovane, mutantne i pseudotržišne strukture, među kojima su monopoli služili za bogaćenje manjine, a buvljaci za preživljavanje većine (vidi šire u: V. Drašković 2005, ss. 96-106). Da li takav ili sličan neoliberalni model karakteriše razvijene zemlje Zapada? Sigurni smo da je odgovor negativan. Da li je onda opravdana univerzalizacija i apsolutizovanje tog i takvog (vulgarno redukovanog i modifikovanog) neoliberalnog modela, bez ikakve rezerve, ili makar distinkcije u odnosu na njegovu moguću (pa i stvarnu) negativnu primjenu u postsocijalističkim sredinama institucionalnog (ali i normativnog, upravljačkog i organizacionog) vakuuma?

Šesto, instituti kao regulatori ponašanja podrazumijevaju *pravila igre* koja su jednaka za sve, ali u navedenoj jednakosti, naravno, ne treba prepoznavati kolektivističke sindrome, nego stimulatore individualizma. Nije ovdje riječ o zamagljenom i formalnom zagovaranju ili opravdavanju egalitarizma, paternalizma, socijalne sigurnosti i neke apstraktne pravednosti. Riječ je o čitavom arsenalu kočionog mehanizma (vidi šire u: V. Drašković 2005, ss. 99-100) koji se odavno reprodukuje, a izvorište je svima poznato i vidljivo. Ali, na žalost, pojedini zastupnici ekonomskog neoliberalizma mnogo više vole sigurnost brloga akademskih pozicija, s kojih objašnjavaju apstraktne modele i elaboriraju nesporna

teorijska pitanja, nego preuzimanje rizika za objašnjavanje krizne ekonomske stvarnosti, koja zaista nema mnogo veze s dostignućima nespornog neoliberalnog ekonomskog modela. Da li je moguće da se ne primjećuje supstitucija tržišta pseudotržišnim strukturama, konkurencije monopolima, privatnog sektora novokomponovanim bogatašima, preduzetništva rentno-orijentisanim i sivoekonomskim ponašanjem, instituta grupno-individualističkim improvizacijama, ideala porocima, institucionalne kontrole partijsko-individualnom, objektivnih regulatora (pravila igre) subjektivnim («dobrim igračima» i njihovim vezama) i sl.?

Kad je postocijalistička praksa u pitanju, prije bi rekli da se radi o rekombinovanim socijalističkim balastima, filovanim najprimitivnijim oblicima prvobitne akumulacije kapitala, davno prevaziđenih rigidnih oblika liberalizma i kriminalnog ponašanja. Čini se da su jedne monopole samo zamijenili drugi, daleko pogubniji. Zato bi bilo dobro da se ocijene društvene mogućnosti i realni doprinos individualizma u takvoj situaciji, za koje vjerujemo da su minorni (osim izuzetka koji se zove bogata i moćna manjinska elita). I da se korektno ocijeni uloga primjene neoliberalne «šok terapije» u preraspodjeli nacionalnih resursa u korist birokratsko-lobističkih nomenklatura i novokomponovanih biznismena, na štetu ekonomskog rasta, razvoja i većine stanovništva. Kada se kaže «*grabeška država*» (P. Evans 1993) ne misli se da država nešto grabi, nego privilegovani pojedinci u njoj. Evidentno je da je jedini spas, ako ga još ima, u hitnoj i korijenitoj institucionalizaciji. Ali, ona se na pojedinim postsocijalističkim prostorima sporo sprovodi i vješto zaobilazi. Ili se izgrađuju neodgovarajući instituti, koji u principu imaju destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa. S. Kuznetz smatra da bez političke demokratije i građanskih sloboda nije moguće sprovođenje *institucionalizacije* (1996, p. 445). Pri svemu tome, nikako ne smijemo zaboraviti pohvalne i smjele preduzetničke pokušaje koji jačaju i koji će, vjerujemo, dominirati u bliskoj budućnosti.

Sedmo, cilj ekonomskih instituta je da služe pojedincima (i društvu uopšte), njihovom

blagostanju i ekonomskom rastu i razvoju određenog privrednog sistema, tako da oni ne redukuju niti potiru, nego naprotiv, potenciraju primat individualnog nad kolektivnim i mogućnosti njegovog reprodukovanja. Drugačije razmišljanje je optička varka, neznanje, jalova apstrakcija i jednostrana ideološka zamka za lakovjerne. U tu zamku ne upadaju ozbiljni ekonomski istraživači. Jedan od ubjedljivih načina izbjegavanja navedene zamke je definisanje granica *metodološkog individualizma* i prepoznavanje individualističkih ishodišta kolektivističkih i drugih ograničenja (instituti, politika, javna dobra i sl.), ali i dijalektičke povratne veze – kolektivističkih stimulansa, zaštitnika i kontrolora individualnih preferencija, racionalnosti, potreba, privatne svojine i odgovarajućih interesa.

4. Neprotivječnost individualnog i institucionalnog

Suprotnost i (pojavi, prividni) paradoks između individualnog i institucionalnog su maksimalno relativizovani u savremenoj ekonomskoj teoriji i ekonomskoj stvarnosti. Novu liniju fronta između njih stvaraju samo oni ekonomski liberali koji, prema našem mišljenju, s lakoćom nose prefiks alibi, kvazi i pseudo, i koji su najčešće u toj svojoj misiji dominantno interesno orijentisani. Paradoks navedene kombinacije (odnosno vrijednosnog para) je samo privid i zabluda *pseudo liberala*, jer je u stvarnosti njihova neisključivost upravo generator te kombinacije, kako ispravno navodi Lj. Madžar (2005, s. 27).

Nesumnjivo je da su individualno i kolektivno neodvojive komponente većine institucionalnih aranžmana i ukupnog institucionalnog poretka savremenih razvijenih privreda. Uostalom, sjetimo se da u svojim analizama neoinstitucionalisti koriste neke metodološke principe neoklasične teorije: ličnu korisnost, individualizam⁸. Jer,

⁸ Zar nije dovoljan dokaz metodološki individualizam ekonomske teorije prava svojine, koji se ispoljava u tome što se organizacionim strukturama firme ne pridaje nikakav samostalan značaj, nego se posmatraju kao pravne fikcije, jer se kao realno lice priznaje isključivo individua kao "živi subjekat", koji istupa kao nosilac ekonomskih aktivnosti, prava svojine i pojedinih svojinskih ovlašćenja, odlučivanja, motivacije, međusobnih djelovanja i sl.. (V. Drašković 1997, s. 17).

individue teže nalaženju mogućnosti uvećanja svog blagostanja u svijetu punom rizika, neizvjesnosti, ograničenosti znanja, asimetričnosti informacija, pozitivnih transakcionih troškova, loše definisanih i nedovoljno zaštićenih prava svojine, itd. Zato je neopravdana, pogrešna i nekonzistentna ideja o bezobzirnom i nekritičkom minimiziranju državnih ekonomskih funkcija (ili državnog regulisanja kao ekonomskog instituta), koja vuče korijen iz navodne «razočaranosti» u državnu upravljačku djelotvornost, korumpiranost i ostale sociopatološke pojave ispoljene posebno npr. u periodu postsocijalističke tranzicije. Navedena ideja se pokazala u osnovi pogrešna zbog nesporne činjenice da je u posmatranom periodu upravo izostala *upravljivost državnog aparata*, pa su stvari izmakle kontroli. Postojalo je destruktivno stanje koje mnogi karakterišu kao *institucionalni vakuum*, u kojem su srušeni stari socijalistički instituti, a novi nijesu bili izgrađeni. Dalje, na ovom polju se topla voda sigurno ne može i ne treba izmišljati, jer svi primjeri razvijenih privreda pokazuju da treba težiti optimalnoj i efikasnoj ekonomskoj ulozi države (a ne minimalnoj). Izrazom «navodna razočaranost» upućujemo na potrebu preispitivanja virtualne transformacije društvene svojine u državnu, koja je (npr. u bivšoj SFRJ, a zatim i bivšoj SRJ) omogućila kasnije grabeško pretvaranje državne svojine u privatnu. Slijedi potreba preispitivanja stepena učešća zagovornika navedene ideje (kao i raznih šok terapijskih mjera) u pomenutim procesima svojinske transformacije (podržavljenju i privatizaciji), da ne govorimo o opštoj potrebi preispitivanja porijekla imovine, posebno kod kreatora reformi i njihovih pokrovitelja.

Može se postaviti još mnogo pitanja, na koje je život već dao ubjedljiv i vidljiv odgovor. Ali, izdvojićemo samo dva ključna pitanja: *prvo*, da li je urušavanje države (i njena prateća neefikasnost) u postsocijalističkom periodu tranzicije izazvano, uslovno rečeno, dejstvom kolektivizma ili individualizma (bolje reći individualnih improvizacija pojedinih kvazi-reformatora i predstavnika vladajućih nomenklatura), i *drugo*, zašto se konačno ne definišu područja propagirane minimalne

države, kako bi se mogla uporediti sa nezabilaznim funkcijama efikasnih i razvijenih država?

Čini se da razloge neuspjelih ekonomskih reformi u mnogim postsocijalističkim zemljama treba tražiti na suprotnoj drugoj strani, u supstituciji važnih i nezamjenjivih državnih funkcija od strane individualnih i širih partijskih interesa, među kojima, opet, dominiraju individualni. Individualnost – da, ali kao masovni, a ne kao pojedinačni fenomen (pa još privilegovanog i/ili sociopatološkog porijekla). Vulgarizovanje individualnosti – ne, nego zalaganje za institucionalizovanu individualnost. Ali, na žalost, mnoge stvari su odavno i previše izmakle kontroli (države uopšte i instituta posebno).

Neophodna institucionalizacija u opštem smislu je supstituisana nekontrolisanim naslagama (često vulgarnog) individualizma. Može se diskutovati o ekonomskoj ulozi države, o minimalnim granicama pravne države, o stepenu institucionalizacije i sl., ali opravdavanje vulgarnog, interesno orijentisanog individualizma (kao izvora bogaćenja, raznih oblika monopola, raslojavanja i drugih negativnih pojava) nema nikakvog smisla. Jer, *institucionalizovana država* razvija i štiti privatne interese, specificira i štiti prava svojine, ekonomske slobode, ugovore i tržišnu konkurenciju. S druge strane, individualizovana država razvija i štiti svakojake monopole i privilegovane pojedinačne interese, omogućuje podrivanje prava svojine (razvodnjavanje – *attenuation*) i onemogućuje formiranje njihove efikasne strukture, ne garantuje izvršenje ugovora i ekonomske slobode, ne pogođuje formiranju relativno stabilnog sistema preferencija, redukuje ekonomski izbor, itd.

Institucionalizovana država ne poznaje epite «minimalna» i «maksimalna» država, dok je individualizovana država minimalna po prirodi stvari. U prvoj se institucionalna (među njima i zakonska) ograničenja dosledno primjenjuju na sve, a u drugoj se primjenjuju selektivno (postoje, dakle, izuzeci), što je u suprotnosti s prirodom instituta. U prvoj važi limitiranost za sve, a u drugoj neograničenost za pojedine (privilegovane). U prvoj postoji fiksiranje (specifikacija) a u drugoj fingiranje

prava, obaveza i ograničenja, pa čak i neizostavne kolektivnosti (referendum, glasanje, demokratija).

Poslije ove analize, valjda je jasno da je potrebno sveobuhvatno, a ne jednostrano, razmatranje i objašnjenje ekonomskog individualizma, posebno s aspekta njegove (često značajne) uloge u pojedinim kolektivističkim projektima. Uostalom, dominaciju politike nad ekonomijom ne spori ni jedan poznati ekonomista. Naravno, treba dodatno preispitati da li je politika (i u kojim segmentima) više individualistički ili kolektivistički fenomen, što prevazilazi okvire našeg znanja i mogućnosti, ali rezultati praktične (da li prividne?) spoznaje su jasni. Uz prihvatanje rizika od procjene, čini nam se da politika istupa kao institucionalizovani monopol na prinudu (najčešće partijsku, u čijoj piramidalnoj hijerarhiji, opet, dominira neizbježni individualizam). Krije li se i tu, makar djelimičan, odgovor na pojedina pitanja iz razmatrane tematike?

U interpretacijama pojedinih (prema našem mišljenju navodnih) zagovornika ekonomskog individualizma, čini nam se da se radi o strogo selektivnom pristupu i tretmanu, tj. – ne daj bože da se taj individualizam poveže sa *svakim pojedincem!* To im nikako ne odgovara, jer navedena «masovnost» odmah zadire u privilegovane interese, a već po definiciji «liči» na kolektivizam. Da li to znači da je pojedinac kao apstrakcija sasvim dovoljna i poželjna kategorija? Upravo tako! Pa neka tu dalje svak sebi pronađe mjesto, bio on imućan ili ne, privilegovan, nezakonito i netržišnim načinima obogaćen ili pauperizovan, ekonomski zaista slobodan ili ne – nije bitno, kako se ko snašao i ponašao. Neka se stalno vrti priča o individualizmu, ekonomskim slobodama, konkurenciji, prednostima privatne svojine i inicijative i sl. Praktične analize ionako samo rijetki autori ozbiljno rade, a što praksa već na prvi pogled odudara od propagiranih teorijskih apstrakcija – krivi su svi oni koji zaostaju u posjedovanju navedenih kategorija, jer nisu dovoljno i navrijeme probudili svoje misli o potrebi forsiranja sopstvenih individualnosti i potencijala. Tako smatraju neki kvazi-reformatori, pobornici vulgarnog ekonomskog individualizma. I zaklinju se u institut privatne

svojine i ekonomske slobode (kojih nema za sve, ali ima u izobilju za rijetke pojedince). Kategorije porijekla imovine, jednakosti uslova privređivanja, sloboda za sve, poslovni moral, čovjek kao društveno biće, eksploatacija, socijalne nejednakosti, pauperizacija i sl. sve rjeđe se pominju. Čak se «*institucionalni inženjering*» tretira (V. Vukotić 2005, s. 14) kao ključna kočnica tranzicije. Čini nam se da bi svima moralo da bude već odavno sasvim jasno da se ta kočnica naziva potpuno drugačije - *institucionalni vakuum*, koji je iskorišćen za privredni kriminal ogromnih dimenzija, kako smatra M. Ćirović (1998, s. 91).

Dalje se za *ambijent ekonomske neslobode* (koji u mnogim postsocijalističkim zemljama nije sporan) objašnjava diktaturom kolektiva u odnosu na pojedinca, pri čemu se zanemaruje notorna istina daje do povećanja ekonomske neslobode došlo zbog obilate diktature pojedinaca nad kolektivom. Čini se da navedeno Hegelovsko izvrtanje činjenica proizilazi, pored ostalog, i iz ostrašćenog suprotstavljanja navedenog autora vjere u slobodu pojedinca (koji smo označili kao apstraktni individualizam) i podozrenja u jednakost (kolektivizam). Nijesmo primijetili zalaganje istog autora za jednakost većine (ako ne svih) u tim propagiranim slobodama, iako se konstatuje dominacija neslobode, što je korektan zaključak. Ne, pomenutom autoru kao da je strana pomisao na kombinovanje individualnog i kolektivnog, koje se, kako smo naveli, generiše u institucionalnim aranžmanima. Treba li ovdje uopšte navoditi mnoga, respektivna i previše poznata istraživanja neoinstitucionalista, među kojima posebno D. Northa, J. Buchanana, O. Williamsona i drugih, koja ubjedljivo govore u prilog institucionalizacije?

Ekonomske individualizam ima svoje prednosti (kad je institucionalizovan) i svoje poroke (kad nije institucionalizovan, pa se individualna prava ispoljavaju nekontrolisano i često oportuno, a društvene obaveze zanemaruju, uz nastajanje brojnih negativnih spoljnih efekata). Nije dobro kad se bilo čije sopstvene individualne akcije svode na upravljanje (i/ili manipulisanje) tuđim akcijama, posebno ne kad se to događa samo zato što je taj «neko» dobio privilegiju da to radi. To

nije sloboda akcije, nego njena negacija. Nije dobro ni kada se «*društvenim inženjerima*» (kvazi-reformistima) pričinjava neki drugi (apstraktni) društveni inženjer. Radi se o klasiци neprepoznavanja ili kamufliranja. Tu ne pomaže ni parafraziranje izvornih stavova klasika, protiv kojih u principu nemamo ništa protiv. Ali kritikujemo njihovo vulgarizovanje i zloupotrebu. Nije nam poznato da su klasici ekonomskog individualizma bilo gdje opravdavali ponašanje pojedinaca koji krše prava drugih pojedinaca. A riječ je upravo o tome, što pomenuti autor zaboravlja da pomeni, dok moralise o državi koja ograničava pojedince, da i državu čine takođe ljudi, i to na funkcijama! Manjkave su analize koje se zasnivaju na jednostranostima, nekritičkim apsolutizacijama i izvlačenju iz konteksta. Istina nije često nedokučiva, ali je mnogo složenija, pa i bolnija po individualnost u opštem smislu riječi.

Pretjerano ispoljavanje i dominacija selektivne individualnosti (kao osnove dominacije ekonomske neslobode koju autor ne zaobilazi, što je korektno) u ekonomskoj stvarnosti je zlokobni zahtjev jednog (po mnogo čemu) kriznog vremena. Posljedice su nesagledive po stanovništvo, ekonomski rast i razvoj, pa i državu, naravno. Kad se razmatra individualizam, moraju se analizirati sve njegove pozitivne i negativne manifestacije, povratne veze s institucionalizacijom, uzroci i posljedice nekontrolisanog individualizma, granice njegovog pozitivnog i negativnog djelovanja, realni stepen ekonomskih nesloboda kao kočnica ispoljavanja pozitivnih individualnosti, uticaj sociopatološkog individualizma na visok stepen ekonomskih nesloboda, odnos individualizma i kolektivizma koji ne protivurječi ekonomskom razvoju, netržišno stečeno bogatstvo kao faktor uticaja pretjeranog ekonomskog individualizma, stepen «reformatorske» centralizacije, stepen institucionalne politizacije, itd. Takva jedna kompleksna analiza može dovesti do pozitivnih pomaka u razmišljanju i promjene krizne ekonomske prakse. Sve ostalo je kritika radi kritike, apstraktno teoretisanje i jalovo prosipanje magle. Bez ostvarenja kritične mase realne evolutivne kompetentnosti (institucionalne, individualne i dr.) nije moguće sprovođenje

ekonomskih reformi, a kamoli njihov uspjeh. Iz neuspjeha bi se morale izvući pouke. Liberalizacija nije isto što i nasilje nad njom.

Zaključak

Naučno-ideološki i praktični fenomen postsocijalističkog ekonomskog neoliberalizma nije slučajna. On ima svoje jasne izvore, korijene i motive. Vremenski se pojavio u doba sloma socijalizma, kao reakcija na dugoročnu vladavinu vulgarizovane i dogmatizovane marksističke političke ekonomije. U nedostatku originalne sopstvene razvojne koncepcije, «reformatori» su se odlučili za novo vulgarizovanje, ovaj put zapadnog neoliberalizma, koji je štitiio interese krupnog transnacionalnog kapitala, kojem su državne granice bile razvojna barijera. Neuspješne postsocijalističke modifikacije pravljene su po tuđim receptima i bile su funkcionalno ukomponovane da podrže filozofiju krupnog kapitala u globalnim i lokalnim relacijama. Došlo je do paradoksalnih rezultata: drastičnog pada svih ekonomskih pokazatelja i siromašenja većine naroda, s jedne, i enormnog bogaćenja pojedinaca, među kojima i pojedinih zagovornika neoliberalizma. To su nepobitne i indikativne činjenice. Metodologija masovne vaučerske privatizacije je bila veoma efikasan i brzometan način preraspodjele ogromnih nacionalnih bogatstava u ruke uskih grupa pojedinaca. Idelologija se zasnivala na obećanjima i parolama o masovnosti, obezbjeđenju jednakosti (opet!), tržišnoj konkurenciji, ekonomskim slobodama i sl. Sve je to grubo narušeno. Poslije grabeške privatizacije i drugih netržišnih načina bogaćenja, nastupio je period dominacije rentno orijentisanog ponašanja, čija se sjenka zove siva ekonomija. Sve je to bilo u funkciji vulgarizovanja filozofije neoliberalizma, koje se zasnivalo na jednostranom veličanju tržišta, čak i u navedenim deformisanim uslovima, koji su doveli do značajnog smanjenja stepena ekonomske slobode. Po određenim svojstvima i pojavnim oblicima, ekonomski neoliberalizam na globalnom i lokalnom planu liči na neoimperijalizam.

Literatura

1. Bukvić, Rajko (2003), "Ekonomске slobode i ekonomski suverenitet u uslovima globalizacije – prilagođavanje i potčinjavanje", u: Politika i slobode, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 111-21.
2. Cvjetičanin, Danijel (2004), „Ekonomska sloboda: strah i nada“, u: Ekonomske slobode i poslovno udruživanje, Miločer: SEJ.
3. Čomski, Noam (1999), Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak, Novi Sad: Svetovi.
4. Ćirović, Milutin (1998), »Bankarski sistem u tranziciji«, u: Privatizacija, finansijsko tržište i finansijske institucije, Beograd: NDEJ i Ekonomski fakultet.
5. Davis, Bob (1997), »In Effect, ITC's Steep Tariffs on Japan Protect U. S. Makers of Supercomputers«, Wall Street Journal, 29. sept.
6. Drašković, Veselin (1995), Tranzicija i mješovita ekonomija, Beograd: Ekonomika.
7. _____ (2002), Kontrasti globalizacije, Beograd-Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.
8. _____ (2005), Svojina i privatizacija, Kotor: Fakultet za pomorstvo.
9. _____ (2005a), «Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost», Ekonomski anali br. 165, 213-225.
10. Drucker, F. Peter (1998), Managing in a Time of Great Change, New York.
11. Friedman, Milton (1988), „Why Liberalism is Now Obsolete“, Forbes, 12. dec.
12. Friedman, Milton & Rose (1996), Sloboda izbora, Novi Sad: Global Book..
13. Hall, P. & Soskice, D. (2001), Varieties of Capitalism, Oxford: Oxford University Press.
14. Hantington, P. Semjuel (1998), Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka, Podgorica: CID.
15. Jakovec, Jurij (2004), «Političeskaja ekonomija i filozofija neoliberalizma», Filozofija hozjajstva No 4 (34), 259-270.
16. Josifidis, K. (2005), «Welfare state vs neoliberalizam ili homo oeconomicus vs homo comunalis», u: Pojedinač i država, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 139-152.

17. Kuznetz, S. (1996), *Modern Economic Growth. Rate, Structure and Spread*, How Ha-ven and London: Yale University Press.
18. Madžar, Ljubomir (2005), «Institucionalne prepreke individualnih sloboda», u: *Pojedinac i država*, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 21-52.
19. North, D. (1981), *Structure and Change in Economic History*, New York.
20. _____ (1984), «Transaction Cost, Institutions and Economic History», *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 140, No 1.
21. _____ (1987), „Institutions, transaction cost and economic growth”, *Economic Inquiry* Vol. 25, No 3., pp. 418–32.
22. North, D., Thomas, R. (1973), *The Rise of the Western World: a New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Oxelheim, L. (1996), *Financial Markets in Transition. Globalisation, Investment and Economic Growth*, London.
24. Pejović, S. (2002), «Poslije socijalizma – Gdje leži nada za individualne slobode», *Crno-gorski ekonomski časopis* br. 1, 9-21.
25. Sachs, J., Warner, A. (1996), *Economic Reform and the Process of Global integration*, Harvard Institute for International Development, *Development Discussion, Paper No 552*, Sept.
26. Vukotić, Veselin (2003), «Politika i ekonomske slobode», u: *Politika i slobode*, Beog-rad: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 9-18.
27. _____ (2005), «Individualizam, ekonomski poredak i država», u: *Pojedinac i država*, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 9-20.

INDIVIDUALISM AND INSTITUTES

Summary: *Scientific – ideological and practical phenomenon of the post socialistic economic neo-liberalism is not accidental. It has clear sources, roots and motives. It has occurred after the collapse of socialism, as a reaction to long-term supremacy of the vulgarized and dogmatized Marxism – oriented political economy. Lacking their own original developing conception, “reformists” decided for a new kind of vulgarization, western neo-liberalism, which had protected the interests of major transnational capital, the state borders being its developing barrier. Ineffective post-socialistic modifications made according to foreign recipes were functionally adapted so as to support the philosophy of the major capital in global and local relations. The results were paradoxical. On the one hand, it resulted in severe drop in all economic indicators and many peoples were facing hardship. On the other hand, many individuals were getting excessively rich, many of which are supporters of neo-liberalism. Those are indicative and irrefutable facts. Methodology of the mass voucher privatization was very efficient and brisk way of redistributing huge national wealth among narrow groups of individuals. Ideology was mainly based on promises and slogans on massiveness, equality (again!), market competitiveness, economic freedoms. All this was harshly violated. After grabbing privatization and other non- market ways of enrichment came a period of rental oriented behavior the shadow of which is called economy. And all this mentioned was in favour of vulgarizing neo-liberalism philosophy, based on one-sided praise of market, even in already mentioned deformed conditions, which led to the substantial decrease in economic freedom levels. Judging by certain features and its manifestation forms, economic neo-liberalism in global and local plan resembles neo-imperialism.*